

BEVARANDE- OCH UTVECKLINGSPLAN

VRÅNGÖ KYRKOGRÄDAR

Avseende kulturhistoriska värden

2017-11-09

INNEHÅLL

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL.....	4
OMFATTNING.....	4
METOD OCH MEDVERKANDE	4
UPPLÄGG.....	5
KÄLLOR.....	6

HISTORIK

ÖARNA I SÖDRA SKÄRGÅRDEN	7
VRÅNGÖ	9
UTVIDGNINGAR	13
KRONOLOGI	15

KULTURMILJÖBESKRIVNING

MILJÖ OCH OMNEJD	16
ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR.....	17
FORNLÄMNINGAR.....	17
KYRKOGÅRDARNA.....	18
GRAVAR AV KULTURHISTORISKT VÄRDE	27
ORDLISTA.....	27

RIKTLINJER

KULTURHISTORISK VÄRDERING	30
RIKTLINJER	32
FÖR FRAMTIDEN	33

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL

Våra kyrkogårdar speglar i dag en av våra äldsta kulturyttringar, hur vi gravsätter våra döda. Under årens lopp har denna tradition förändrats beroende på ändrade vanor, traditioner, teknisk utveckling, förändrade ekonomiska och sociala förhållanden.

Sveriges kyrkogårdar innehåller höga kulturhistoriska värden som förknippas exempelvis med olika tidsideal kring hur man anlägger kyrkogårdar, hur gravanordningar är utformade och det rika inslaget av växtlighet som många kyrkogårdar har. Denna bevarande- och utvecklingsplan syftar till att beskriva och förklara de olika delarna i dessa kulturmiljöer som Vrångö kyrkogårdar utgör. Här synliggörs kyrkogårdarnas kulturhistoriska karaktär vilket ska öka möjligheten till dess bevarande.

Bevarande- och utvecklingsplanen innehåller också konkreta råd och riktlinjer för hur denna karaktär kan bevaras och eventuellt förstärkas. Målet med planen är att göra det möjligt för Göteborgs kyrkogårdsförvaltning att höja medvetenheten kring dessa värden och därmed ge ett instrument för planering kring dessa frågor i den övriga verksamhet inom förvaltningen.

OMFATTNING

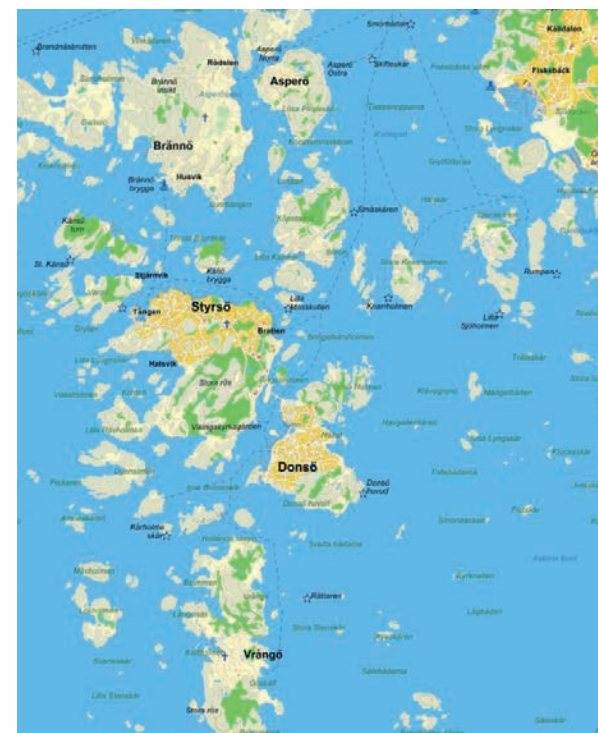
Bevarande- och utvecklingsplanen omfattar själva kyrkogårdarna. I tidigare bevarande- och utvecklingsplaner har kyrkogårdarnas vegetation behandlats separat. Sedan 2012 har bevarande- och utvecklingsplanerna koncentrerats till kyrkogårdens kulturhistoriska värden. Grönska och vegetation behandlas i dessa planer när den utgör viktiga element i den kulturhistoriska karaktären.

Det arbete som genomförts under 2017 har inbegripit bevarande- och utvecklingsplaner för samtliga kyrkogårdar i Göteborgs södra skärgård. Förutom Vrångö kyrkogårdar som den här planen omfattar är planer även upprättade för kyrkogårdarna på Brännö, Styrso och Donsö.

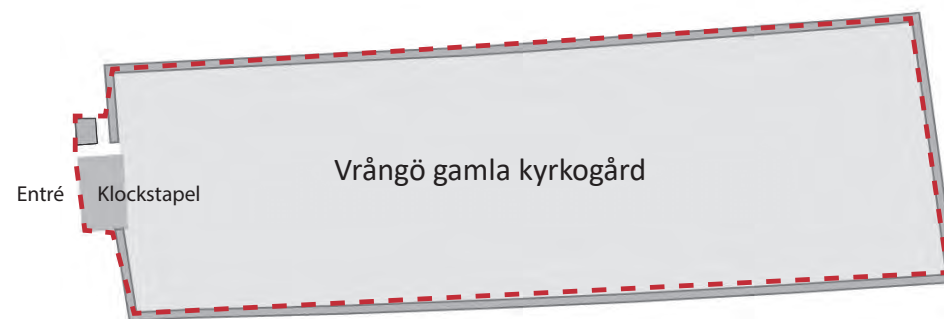
METOD OCH MEDVERKANDE

Material till bevarande- och utvecklingsplanen har samlats genom inventeringsarbete. Samtliga områden är fotodokumenterade och inventerade. Den kulturhistoriska inventeringen som genomfördes av Göteborgs stadsmuseum 1999 har varit en stor källa till kunskap i arbetet med denna plan.

Arbetet har utförts av bebyggelseantikvarie Maria Olovsson från Acanthus med stöd av en referensgrupp som regel-

Figur 1. 2017 års bevarande- och utvecklingsplaner behandlar kyrkogårdarna i Göteborgs södra skärgård. Kyrkogårdarna ligger på Brännö, Donsö, Vrångö och Styrso.

Figur 2. Utredningsområdet för den gamla kyrkogården.

bundet deltagit i möten under arbetets gång. Referensgruppen har bestått av planeringsingenjör Marie Louise Nord, trädgårdsingenjör Linnéa Cornelius, landskapsingenjör Elise Nässén, planerare Jaana Rintala Berndtsson, områdeschef Jessica Karlsson, lagledare Johan Fors och Robin Lambro, stenverkstaden och kyrkogårdsingenjör, Stefan Andersson från kyrkogårdsförvaltningen.

UPPLÄGG

Bevarande- och utvecklingsplanen inleds med ett historiskt kapitel där kyrkogårdarnas historiska utveckling beskrivs. Viktiga skeden såsom utvidgningar beskrivs men också byggnader som finns uppförda eller har rivits. Historiken rymmer också en kronologi där viktiga årtal och händelser, rörande kyrkogårdarna, är beskrivna.

Efter detta följer kulturmiljöbeskrivningen. Här beskrivs kyrkogårdarnas kulturhistoriska karaktär samt specifika kvarter med tydliga karaktärsindelningar. I detta kapitel behandlas också förvaltningens kulturhistoriska gravar s.k. kulturgravar.

I sista kapitlet, i denna del, upprättas råd och riktlinjer för åtgärder som förslagsvis kan genomföras för att förtydliga de kulturhistoriska kvalitéerna eller för bevarande av viktiga karaktärsdrag.

Figur 3. Utredningsområdet för den nya kyrkogården

Figur 4. Utblick från stranden öster om Vrångö nya kyrkogård.

KÄLLOR

Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs stadsmuseum, 1999; Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, Rapport 14, Styrso, Donsö, Brännö och Vrångö kyrkogårdar.

Bucht, Eivor (red.), 1982, Kyrkogårdens gröna kulturarv, Alnarp

Riksantikvarieämbetets Bebyggelseregister, Vrångö kyrkogårdar
www.bebyggelseregistret.raa.se (BeBR).

Bilder och artiklar ur ”faktarummets” arkiv på Göteborgs stadsmuseum, samt bilddatabasen Carlotta.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) är arkiv för Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Statens historiska museer. ATA har fotografier och ritningar som är indelade i olika samlingar efter fasta fornlämningar, kyrkor och profana byggnader.

Anna Andréasson, Gravvårdar i sten- ett mångskiftande kulturarv, Stad & Land

Centrala Gravvårdskommitténs Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar, 2007.

”Fornsök” Riksantikvarieämbetets databas över kända fornlämningar. www.raa.se (2017-10-05).

Wadsjö, H. Kyrkogårdskonst, avbildningar från äldre svenska kyrkogårdar, Stockholm 1918

Muntliga källor

Marie Louise Nord, planeringsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Elise Nässén, landskapsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning
Linnéa Cornelius, trädgårdsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Jaana Rintala Berndtsson, planerare, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Jessica Karlsson, områdeschef, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Johan Fors, lagledare, Östra kyrkogården, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Robin Lambro, stenverkstaden, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Stefan Andersson, kyrkogårdsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Håkan Karlsten, Kajkanten Vrångö AB, har ansvarat för kyrkogårdens skötsel under flera år.

Figur 5. En del av den tätbebyggda bykärnan som ligger i anslutning till hamnen på västra delen av ön.

HISTORIK

ÖARNA I SÖDRA SKÄRGÅRDEN

Under vikingatid och medeltid benämndes öarna i Göteborgs södra skärgård för ”Brännöarna”. Öarna fick först under 1200-talet olika namn. Brännö betraktades länge som huvudön i ögruppen, där jordförhållandena var bättre och befolkningen var störst. Det var dock Styrso som kom att ge namn åt den västligaste socknen i Askims härad och det var här sockens kyrka och kyrkogård uppfördes.

Figur 6. Flygfoto över Vrångö, bilden tillhör Vänersborgs museum.

Figur 7. Storskifteskarta från 1795, Lantmäteriet. Kartan visar den åkermark som har skiftats om. Utmarken där kyrkogården ligger är ej synlig på denna karta.

När Sverige började etablera sig som ett rike hade landet ingen kust mot västerhavet. Det som idag utgör Göteborgs norra skärgård samt Bohuslän tillhörde Norge och den södra skärgården och Halland tillhörde Danmark. Fram till 1200-talets mitt hade Sverige endast tillgång till västerhavet, via Lödöse och Göta älv. Efter att Danmark hade försvagats efter inre strider lyckades Sverige genom Birger Jarl skaffa sig en korridor mot västerhavet. Askims härad blev det första svenska västkustområdet. Området plundrades av danskar vid ett flertal tillfällen och det finns uppgifter att befolkningen även drabbades av

Figur 8. Äldre flygfoto över fiskehamnen som ligger på den västra delen av ön, bild tillhör Bohusläns museum.

Figur 9. Flygbild över södra delen av ön, med färjeläget Mittvik i förgrunden.

Figur 10. Kyrkobyggnaden är uppförd i anslutning till bykärnan, långt från kyrkogårdarna.

plundringar under den s.k. Hannibalsfejden som pågick under 1643-45. Dessa förhållanden gällde ända fram till 1658 då både Halland och Bohuslän blev svenskt.

Samhället

Den befolkning som bebodde öarna ägnade sig främst åt jordbruk även om husbehovsfisket hade stor betydelse. Under 1800-talet kom fisket allt mer att öka i betydelse. Vilket varit tydligt både på Styrso, Donsö och Vrångö. Brännö-bona har till övervägande del ägnat sig åt lots- och tullverksamhet vid sidan om jordbruket.

Lagen om municipalsamhällen gav varje ö möjlighet att styra sina egna angelägenheter. Donsö blev municipalsamhälle 1919, Vrångö 1915 och Styrso 1923. År 1959 upphörde municipalsamhällena i skärgården och Styrso landskommun bildades. Styrso landskommun slogs 1974 samman med Göteborgs kommun.

Församlingen

Den första sockenkyrkan uppfördes på Styrso. Församlingen bildades 1603 genom avsöndring från Västra Frölunda församling. 1708 fick församlingen en egen kyrkoherde. 1711 bildades ett eget pastorat. Under 1860-70-talen drog en stor väckelsevåg över öarna. 1875 byggdes Donsö missionshus och Donsö missionsförsamling bildades 1908.

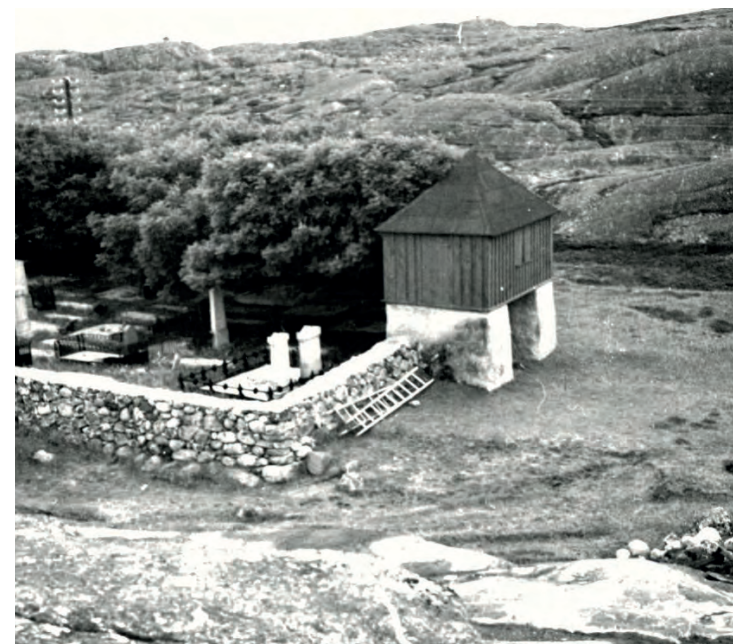

Figur 11. På öns högsta topp står lotsutkiken. Den ger än idag en tydlig bild av den lotsverksamhet som var stationerad på ön.

Styrso kyrka har länge haft betydelse som sockenkyrka. På Donsö, Brännö och Vrångö har man efter stora lokala insatser byggt egna kyrkobyggnader. Donsö kyrka var ursprungligen uppförd som kapell 1932 och blev senare, 1943, invigdes som gudtjänstkapell. Brännö och Vrångö kyrkor uppfördes 1954 respektive 1961.

VRÅNGÖ

Vrångö var i forntid delad i två öar och mellan dessa öar gick flera farleder. Sundet gick under namnet Wronngiessundh eftersom kusten ansågs besvärlig och vrång. Namnet har sedan blivit benämningen på

Figur 12. En bild från 1943 där man ser klockstapelns förmodade faluröda färg, samt fler träd i en trädrad längs södra delen av Vrångö gamla kyrkogård. Bild från ATA.

ön. Vrångöborna har varit fiskebönder, fiskare eller lotsar. Det finns fortfarande en aktiv fiskeflotta. Vrångös två hemman Västergården och Östergård låg vid jordbruksmarken, ett stycke in från viken, på västsidan. Under 1800-talet utvecklades fisket och hamnen byggdes ut. Det lilla samhället vid viken utökades och omfattade i början av 1900-talet ett 50-tal hus. Ön hade då också lotsutkik, tull, skola, missionshus och en kyrkogård.

Från 1930-talet uppfördes större bostadshus på f. d. åkermarken. I kärnan av den bebyggelse som ligger i anslutning till hamnen i väster finns lämningar av den gamla jordbruksbebyggelsen, hamnen, raderna med vita sjöbodar och f. d. lotsutkiken. Bebyggelsen visar på ett tydligt sätt samhällets kombination av fiskeläge och jordbruksby. Nordöst om bykärnan, en bit ut på utmarken ligger Vrångös två kyrkogårdar.

Vrångö gamla kyrkogård

Vrångö gamla kyrkogård är möjligen den äldsta kyrkogården i skärgården som nu är i bruk. Den omnämns redan 1724 som mycket gammal och som den äldsta i skärgården. År 1723 står det omnämnt i kyrkoboken att vrångöborna själva bekostade och uppförde sin kyrkogårdsport. Längs den norra muren står en samling med äldre gravstenar. Den äldsta av dessa är från 1575, vilket är en tydlig

Figur 13. Den gamla kyrkogården som den såg ut 1943. Omgivningarna präglas av de kala klipporna, växtligheten inne på kyrkogården står i kontrast till omgivande landskap.

Figur 14. Den gamla kyrkogården som den såg ut 1943. Här syns tydligt de träd som växte inne på kyrkogården. Man skimtar även klockstapeln på den nya kyrkogården i bakgrunden. Detta är möjligt på grund av den kala omgivningarna.

indikation på kyrkogårdens höga ålder. Den gamla kyrkogården har utvidgats vid två tillfällen varav den senaste förmodligen är genomförd 1875-76. Vid denna tidpunkt finns också inköp av klocka och uppförande av klockstapeln angivna i protokollen.

Vrångö nya kyrkogård

1935 invigs Vrångö nya kyrkogård efter många diskussioner med myndigheterna. Där kyrkogården kom att ligga finns flera fornlämningar i form av labyrinth och myndigheterna betraktade platsen som en kultplats. Myndigheternas förslag var att den nya kyrkogården skulle anläggas på innägomark vid Norra Gärdet. Efter att man ändrat mursträckningen till att även omsluta en av labyrintherna blev det till sist en framkomlig väg. I förslaget till begravningsplatsen fanns bestämmelser för gravarnas utformning. Det var bl.a. tänkt att gravarna skulle uppföras som 35 till 15 cm höga kullar med horisontell överyta. Och att kullarna skulle täckas med torv.

Figur 15. En bild över gamla kyrkogården år 1936. Här ser man muren innan den avtäckes med cement. Detta syns tydligt på bilderna från 1943 så någon gång mellan dessa båda år har muren iordningställts. Här syns också flera seduminramade gravar med sandfyllning, samt gravkullar med enkla kors.

1941 ansökte man om att få sätta upp en minnessten på kyrkogården för avlidna fiskare. Önskemålet var att få sätta upp minnesstenen mitt i labyrinten. Önskemålet fick avslag från myndigheternas sida med motförslaget av att man kunde infoga minnestavlor i muren vid labyrintens insida.

Vrångö kyrka

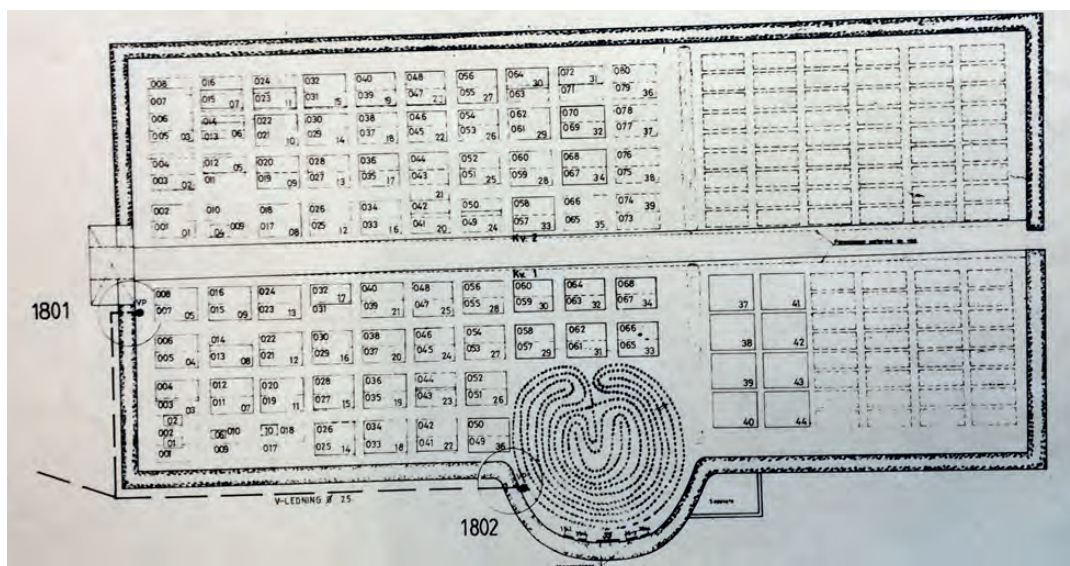
1961 invigdes Vrångö kyrka. Kyrkobyggnaden kom att ligga i anslutning till bebyggelsen i den gamla bykärnan. Kyrkobygget blev möjligt efter stora lokala insatser av syföreningen. Kyrkklockan är deponerad av Lotsverket efter att den tidigare funnits på Sydostbrottens fyrskepp i Norra Kvarken.

Yrkestitlar

Lotsyrket har vid sidan av jordbruk och fiskare varit de dominerande yrkeskategorier på Vrångö. Det går att avläsa på de äldre gravanordningarna. Lots, lotslärling, mästerlots och kronolots är de lotsbeteckningarna som återkommer i gravanordningarnas inskriptioner. Andra yrkestitlar som förekommer är fiskare, kustroddare och tullförman.

Figur 16. Olika former av lotsyrket är vanligt förekommande på gravanordningarna på både Vrångö gamla- och nya kyrkogård.

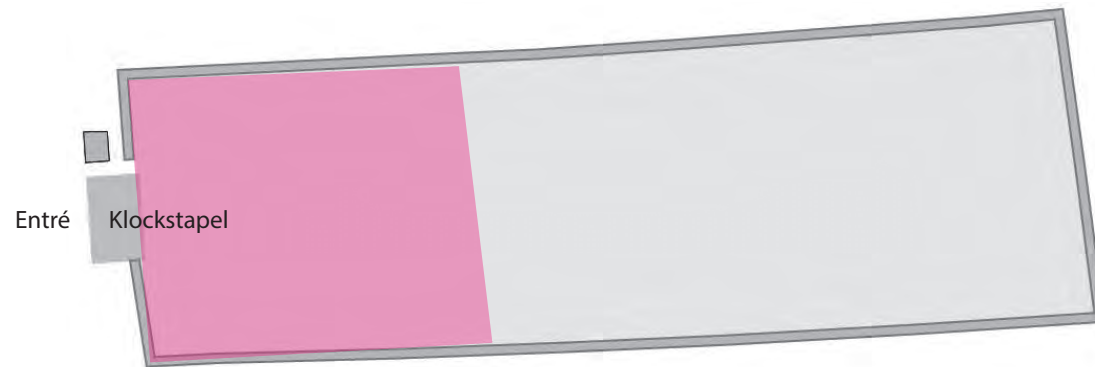

Figur 18. En ritning över den nya kyrkogården som uppfördes 1935. Labyrinten finns tydligt avbildad i den södra delen av kyrkogården.

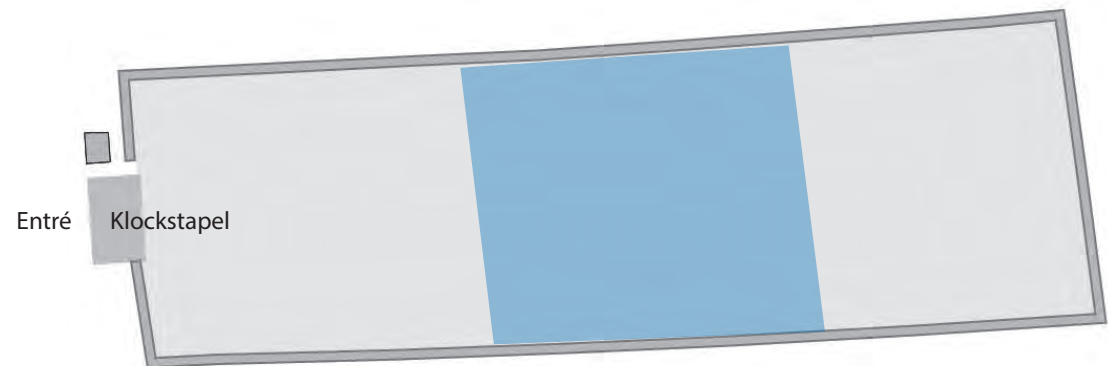

Figur 17. Bild med okänt datum, då låg labyrinten i grus.

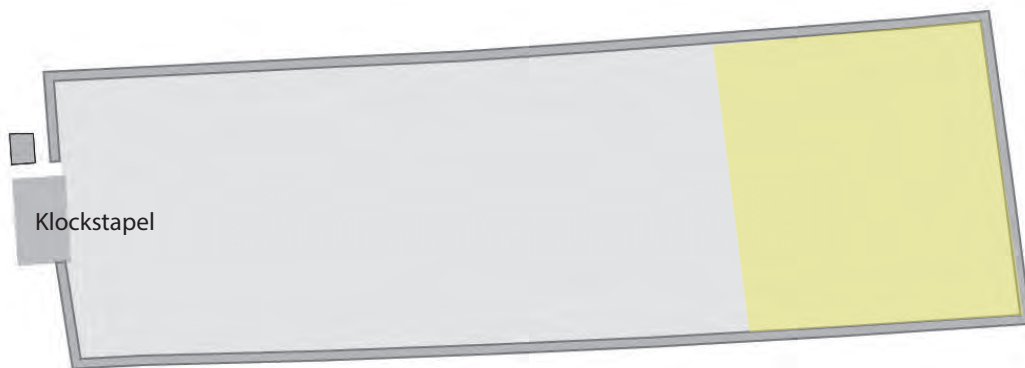
UTVIDGNINGAR GAMLA KYRKOGÅRDEN

Figur 19. Den rosa färgen på illustrationen ska illustrera en möjlig ursprunglig utbredning av kyrkogården. Storleken på kyrkogården är osäker men man vet att den senare har utvidgats i östlig riktning.

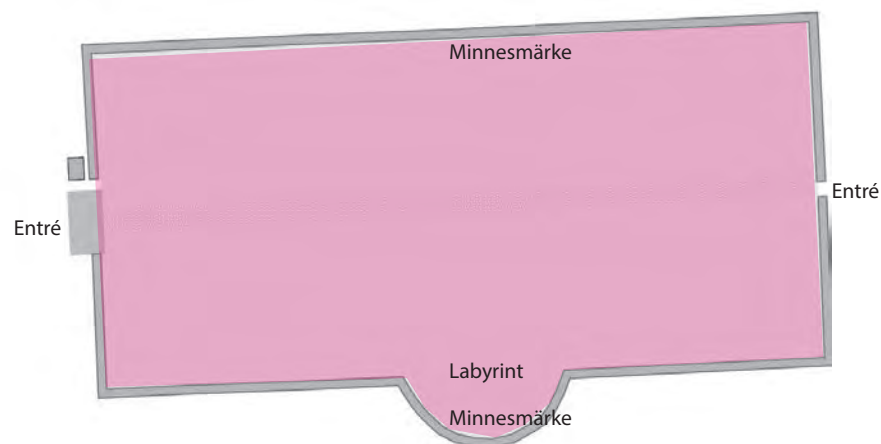

Figur 20. Den blå färgen illustrerar en möjlig utvidgning av kyrkogården, man vet att den utvidgats två gånger i östlig riktning.

Figur 21. Den gula färgen illustrerar kyrkogårdens sista utvidgning som genomfördes 1876. Storleken på området är okänd men man vet att utvidgningen genomfördes i östlig riktning.

UTVIDGNINGAR NYA KYRKOGÅRDEN

Figur 22. Den rosa färgen illustrerar utbredningen av Vrångö nya kyrkogård, anlagd 1935. Kyrkogården kommer, under 2018, att utvidgas med en minneslund som ska uppföras nordöst om kyrkogårdsmuren. I nuläget har kyrkogården sin ursprungliga utbredning.

Kronologi

Årtal	Händelse	Källa	Årtal	Händelse	Källa
1723	Kyrkogården omnämns första gången	Rapport 14			
1724	Kyrkogården omnämns som mycket gammal och som den äldsta i ögruppen	Rapport 14			
1875-76	Kyrkogården utvidgas för andra gången	Rapport 14			
1876	Klocka inköps och klockstapel uppförs, muren får sin nuvarande form	Rapport 14			
1935	Vrångö nya kyrkogård uppförs	BeBR			
1930-40-tal	Muren runt Vrångö gamla kyrkogård iordningställs och får en avtäckning av cement	Riksarkivet/Landsarkivet			
1941	Minnesmonument för omkomna fiskare efter en minsprängning uppförs	ATA			
1961	Kyrkobyggnaden invigs	BeBR			
1989	Ekonomibyggnad uppförs vid den gamla kyrkogården	ATA			
2017	Ritningar för en ny minneslund utanför den nya kyrkogården upprättas	Kyrkogårdsförvaltningen			

KULTURMILJÖBESKRIVNING

MILJÖ OCH OMNEJD

Vrångö kyrkogårdar ligger på öns nord-östra del på det som en gång utgjorde byns utmarker. De ligger båda i jordtäckta dalgångar omgivna av bergspartier i norr och söder. Båda kyrkogårdarna ligger förhållandevis nära havet vilket även idag är synligt från den gamla kyrkogården. Till båda kyrkogårdarna leder asfalterade gång- och cykelvägar som även trafikeras av enstaka mopedfor-

don. Till den nya kyrkogården är det just kyrkogården som är målet, en enkel stig har trampats upp norr om kyrkogården som leder ner mot den havsvik som ligger strax öster om kyrkogården. Den gamla kyrkogården ligger precis vid den gång- och cykelväg som leder runt den norra delen av ön, därför passerar många badgäster och turister just denna kyrkogård.

Figur 25. Kyrkogårdarnas placering på den nordöstra delen av ön, en avides placering i förhållande till den äldre bebyggelsen på ön.

Figur 23. En gångväg löper norr om den gamla kyrkogården. Den trafikeras ofta av turister som besöker ön.

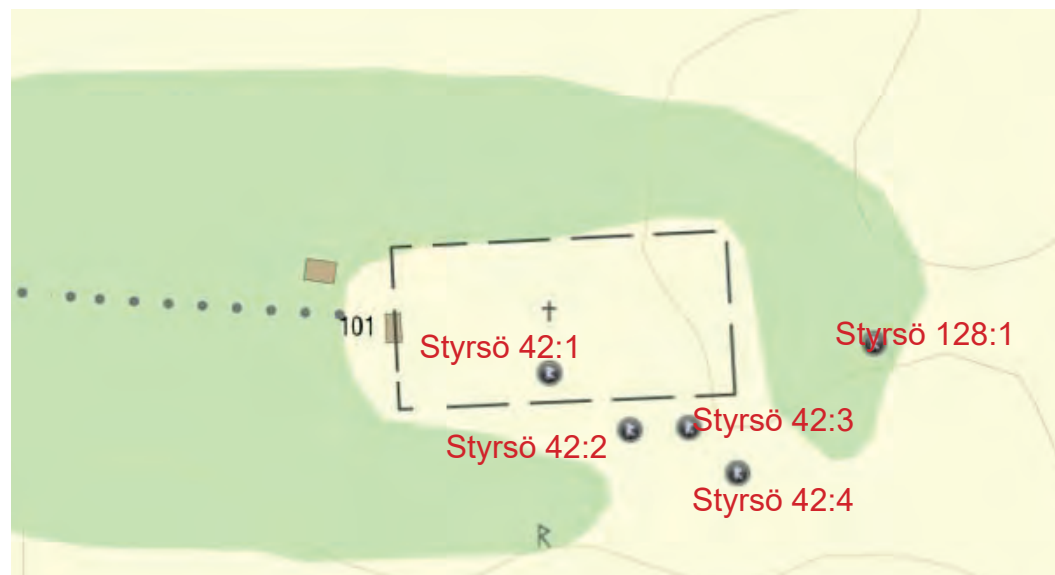
Figur 24. Havet ligger nära båda kyrkogårdarna, från den gamla kyrkogården kan man nu se havet efter att träd röjts undan.

ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR

Kyrkogårdarna är mycket lika till sin karaktär även om den äldre kyrkogården är flera hundra år äldre. Båda är rektangulärt formade, omgärdade av naturstensmurar. Huvudentréerna till kyrkogårdarna är markerade med grindar samt överbyggnader i form av klockstaplar. På Vrångö gamla kyrkogård återfinns gravanordningar av varierande ålder, gravarna är relativt glest placerade. På Vrångö nya kyrkogård är gravanordningarna mer enhetligt utformade, de modernistiska stilidealerna är dominerande.

FORNLÄMNINGAR

På och i anslutning till Vrångö nya kyrkogård finns flera historiska lämningar som är registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. I kyrkogårdens sydöstra del ligger fornlämningen RAÄ Styrso 42:1, som är en labyrinth. Labyrinten är idag relativt övervuxen men den är synlig i den gräsbevuxna ytan. Utanför kyrkogårdsmuren, direkt söder om den, finns ännu en fornlämning i form av en labyrinth (RAÄ Styrso 42:2). Labyrinterna bedöms vara från järnålder, eller medeltid. Direkt öster om denna labyrinth finns lämningar efter två labyrinter, dessa är helt övervuxna och betraktas som bevakningsobjekt (RAÄ Styrso 42:3-4). Längre öster ut finns en fyndplats efter slagen flinta, en lämning som betraktas som "övrig kulturhistorisk lämning" (RAÄ Styrso 128:1).

Figur 25. På och i anslutning till Vrångö nya kyrkogård finns det fornlämningar. Den labyrinth som finns inne på kyrkogården syns sticka upp ur den grästäcket ytan. Fornlämningarna utanför kyrkogården utgörs av labyrinter och en fyndplats för slagen flinta.

Figur 26. Labyrinten som finns bevarad inne på Vrångö nya kyrkogård. I intilliggande mur sitter ett minnesmärke över omkomna fiskare som föll offer för en mina 1941.

KYRKOGRÅRDARNA

Den gamla kyrkogården

Kyrkogården är rektangulärt formad. Den ligger i väst- östlig riktning med fin utblick mot havet i öster. Kyrkogården ligger i en sänka mellan två bergsbeklädda höjdparter i norr och i söder. Kyrkogården har endast en entré som ligger i den västra delen av kyrkogården. Entrén markeras med en svartmålad trägrind. På två murade grundfundament är en klockstapel uppförd. Klockstapeln är enkelt utförd med grov lockpanel och ett enkelt tälttak täckt med papp. Klockstapeln är krönt med ett

kors. Runt kyrkogården löper en naturstensmur. Muren består av fältsten och är kallmurad, murens övre del är avtäckt med ett tjockt lager cement. Kyrkogården är i sin helhet täckt med gräs, här finns inga gångar. Gravanordningarna är i varierande ålder, det är dock de äldre högresta stenarna som dominerar intrycket. Gravarna är glest placerade. Vid den sydvästra delen av muren växer två åldriga askar som har stor inverkan på kyrkogårdens karaktär. Längs den östra muren står fristående stenar uppställda, merparten av dem är mycket ålderdomliga till sin karaktär.

Figur 27. Gravanordningarna ligger relativt glest på den gamla kyrkogården. Gamla, högresta stenar blandas med låga breda livstenar uppförda på 1940-1970-talet.

Figur 29. Äldre och högresta gravanordningar dominerar intrycket på den gamla kyrkogården. Här finns även järnstaket bevarade.

Figur 28. Äldre gravanordningar står uppställda på den gamla kyrkogårdens norra del. De speglar kyrkogårdens höga ålder och är av stort kulturhistoriskt värde.

Den nya kyrkogården

Den nya kyrkogården påminner mycket om den gamla. Den har fått en liknande formgivning. Även denna kyrkogård har en rektangulär form och ligger i väst-östlig riktning. Kyrkogården har två entréer. Huvudingången som är anlagd i kyrkogårdens västra mursträckning markeras med en klockstapel av trä. Den lilla träbyggnaden är uppförd på två murade fundament som är sammanfogade med muren. Ingången har även en svartmålad järngrind.

Kyrkogården är täckt med gräs. Mellan de båda entréerna löper en grusad gång. Gravanordningarna är enhetligt utförda med låga stenar i olika typer av granit. Gravanordningarna har i huvudsak stenramar. Samtliga gravar är vända mot öster. Den södra muren är uppförd med en svag utbuktning i sydöstra delen. Denna delen av muren är uppförd på detta sätt för att en fornlämning, i form av en labyrinth, ska inrymmas på kyrkogården. Muren bär i denna del även ett minnesmärke över de fiskare som omkom i en minolycka 1941. Kyrkogården har ingen planerad växtlighet utan präglas främst av vegetation som återfinns utanför själva kyrkogården.

Figur 30. Låga, breda gravanordningar utförda med stenram dominerar uttrycket på den nya kyrkogården. Gravarna ligger också tätt och i regelbundna rader.

Figur 31. Karaktären på Vrångö nya kyrkogård domineras av klockstapeln som finns uppförd vid huvudentrén.

Markbeläggning

Båda kyrkogårdarna är i sin helhet täckta med gräs. På Vrångö nya kyrkogård har en gång anlagts som löper mellan kyrkogårdens två entréer. Gången är täckt med grus. På Vrångö nya kyrkogård finns många gravanordningar med stenram, försedda med grusfyllning. Detta bidrar till att gräsytona inte blir lika dominerande, vilket är fallet på Vrångö gamla kyrkogård.

Figur 32. Genom Vrångö nya kyrkogård löper en grusad gång, i övrigt är kyrkogården täckt med gräs.

Figur 34. Genom Vrångö nya kyrkogård leder en gång täckt med grus. Gången som löper mellan kyrkogårdens två entréer är inramad med kantsten.

Figur 33. På Vrångö gamla kyrkogård domineras helhetsintrycket av grässådda ytor. Här finns inga gångar.

Växtlighet

Vrångö gamla kyrkogård har mycket begränsad planerad växtlighet. I kyrkogårdens sydvästra del växer två åldriga askar. Båda askarna är flerstammiga och har möjligen använts för s.k. stubbskottsbruk långt tillbaka i tiden. Askarna har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär. Träden syns tydligt på bilder från 1940-talet då det verkar som om träden var fler till antalet längs den södra delen av muren. I övrigt präglas kyrkogården av den blandade vegetation som växt upp runt kyrkogårdens omedelbara närhet. Björk, rönn, asp och sälg är några av de trädarter som återfinns i omgivningen. Mycket av denna

Figur 35. En av de två askarna i Vrångö gamla kyrkogårds södra del. Askarna är båda flerstammiga och troligen resultatet av stubbskottsbruk.

Figur 36. Växtligheten är numera tät runt Vrångö gamla kyrkogård. Mycket av växtligheten som ger karaktär till kyrkogården finns i dess omgivning.

Stubbskottsbruk innebär att man skapar ett flerstamigt träd från en gemensam sockel (stubbe) vilket är resultatet av kontinuerliga huggningar. Vid varje huggningstillfälle sker förnyad skottskjutning vilket gör att stubben växer. Med denna "behandling" kan stubbarna bli mycket gamla och uppnå stor diameter. Stubbskottsbruket försåg bonden med exempelvis bränsle, hägnadsmaterial och klenvirke.

Stubbskottsbruk förknippas ofta med områden med dålig skogstillgång. Stubbskottsbruk har i Sverige haft sin största utbredning i södra och mellersta Skåne. Stubbskottsbruket uppkom samtida med de första jordbrukssamhällena, i norra Europa runt 4000 år f.Kr. och har förekommit i stort sett alla Europas länder.

Figur 37. Växtligheten utanför Vrångö gamla kyrkogård är tät, det är dock rött precis intill muren vilket är positivt för kyrkogårdens kulturhistoriska värde.

växtlighet har kommit upp de senaste 50-60 åren då marken inte längre har betats kontinuerligt. Detta har bidragit till en stor karaktärsförändring. Nyligen har man röjt undan trädvegetation öster om den gamla kyrkogården så att havet nu åter är synligt från kyrkogården.

Vrångö nya kyrkogård har ingen planerad växtlighet. Kyrkogården präglas dock av den växtlighet som vuxit upp runt kyrkogården. Björk, tall, asp, rönn och hassel är några av de trädslag som återfinns i kyrkogårdens omgivning. Mycket av denna växtlighet har vuxit upp de senaste 50-60 åren då djurbete inte längre tillämpas på utmarken, vilket tidigare höll vegetationen nere. Den tilltagande växtligheten har också bidragit till att det är svårt att uppfatta hur nära havet Vrångö nya kyrkogård ligger. En del av denna växtlighet ska sparas till en minneslund som ska uppföras direkt nord-öst om Vrångö nya kyrkogård.

Figur 38. Växtligheten är tät utanför Vrångö nya kyrkogård, här växer bland annat rönn, hassel, björk, tall och bagtorn.

Figur 39. Växtligheten är tät utanför Vrångö nya kyrkogård. Bakom träden i öster ligger havet. Inne på kyrkogården finns ingen planerad växtlighet.

Figur 40. Nypon, en, björk och tall är några av de växtsorter som växer utanför Vrångö nya kyrkogård.

Byggnader

Både Vrångö gamla- och nya kyrkogård är försedda med klockstaplar som står uppförda på fundament vid entréerna. De båda låga, enkla träöverbyggnaderna är uppförda med lockpanel. På klockstapeln på Vrångö nya kyrkogård är taket täckt med eternitplattor. Taket som är uppfört som ett tälttak har en kiniserande sväng längst ut på takfallet. Klockstapeln på Vrångö gamla kyrkogård har ett enkelt tälttak täckt med papp. Båda byggnaderna är av stor vikt för kyrkogårdarnas kulturhistoriska värde och är mycket karaktärs-
skapande.

Figur 41. Klockstapeln på den gamla kyrkogården, har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär.

Figur 43. Klockstapeln på Vrångö nya kyrkogård är förvillande lik den som står uppförd på Vrångö gamla kyrkogård.

Figur 42. En ekonomibod är uppförd utanför Vrångö nya kyrkogård, enkelt utformad med tegeltäckt sadeltak och saluröd lockpanel.

Utanför Vrångö nya kyrkogård, direkt väster om ingången, står en enkel ekonomibyggnad uppförd. Byggnaden är utförd med ett sadeltak täckt med enkupigt lertegel. Fasaden är täckt med en lockpanel målad i faluröd kulör. Byggnaden används som materialbod och garage. Byggnaden uppfördes 1989.

Vrångö kyrka uppfördes 1961 efter ritningar av arkitekt Anders Berglund. Kyrkobyggnaden ligger bland den äldre bebyggelsen vid fiskehamnen på öns sydvästra del.

Kyrkobyggnaden är orienterad i öst/västlig riktning med ett smalare och lägre rakt avslutat kor i öster. Fasaderna är klädda med stående vit locklistpanel och taket är täckt med eternitplattor. Församlingshemmet är ihopbyggt med kyrkobyggnadens västra del.

På tomtens står en klockstapel i trä. Kyrkklockan är en deposition av Lotsverket och fanns tidigare på Sydostbrottens fyrskepp i Norra Kvarken.

Kyrkobyggnaden med tillhörande klockstapel och församlingshem ägs och förvaltas av församlingen.

Figur 43. Vrångö kyrka uppfördes 1961. Den är byggd i nära anslutning till bebyggelsen vid hamnen på den sydvästra delen av ön.

Figur 44. Till kyrkan hör en klockstapel, som står uppförd på ett höjdparti på tomten.

Entréer och murar

Både Vrångö gamla- och nya kyrkogård ramas in med kallmurade naturstensmurar. Stenarna utgörs av fältsten vilket ger murarna ett livfullt uttryck. Murarna är avtäckta med cement. Vid muren på Vrångö nya kyrkogård har det murats upp ett extra utrymme utanför själva muren. Detta utrymme har använts för avfall och ligger direkt söder om kyrkogården. Avfallsutrymmet används inte längre och muren har här förfallit.

Vrångö gamla kyrkogård har endast en entré, den ligger i kyrkogårdens västra del. Entrén präglas främst av den klockstapel som är uppförd på två murade

och putsade fundament. Fundamenten fungerar också som grindstolpar till en svartmålad grind av trä. Både grind och klockstapel ger kyrkogården ett ålderdomligt uttryck.

Vrångö nya kyrkogård har två entréer. Huvudentrén är markerad med en klockstapel som fungerar som överbyggnad till grinden. Klockstapeln som är utförd som en låg, kvadratisk formad träbyggnad vilar på två kallmurade fundament. Den svartmålade järngrinden är förankrad direkt i murfundamenten.

Figur 47. Runt den gamla kyrkogården löper en äldre naturstensmur som är kallmurad. Stenmaterialet utgörs främst av fältsten vilket ger muren ett livligt uttryck.

Figur 45. Murens södra sträckning. Det är positivt om växtligheten hålls undan utanför muren så att kyrkogården kan upplevas i sin helhet.

Figur 46. Entrén på den gamla kyrkogården utgörs av fundamenten till en klockstapel. I fundamenten sitter en grind av trä.

I Vrångö nya kyrkogårds östra del återfinns den andra entrén som utgörs av en mindre svartmålad järngrind. Grinden är förankrad direkt i muren. Från grinden leder en upptrampad stig vidare ner mot den havsvik som ligger öster om kyrkogården.

Figur 48. Ett utrymme för avfall finns uppmurat utanför den södra muren på Vrångö nya kyrkogård. Utrymmet används inte och muren har förfallit.

Figur 49. I den östra delen av muren runt Vrångö nya kyrkogård finns en mindre entré, som är försedd med en grind av järn.

Figur 50. Mellan fundamenten till klockstapeln sitter en järngrind som markerar entrén till Vrångö nya kyrkogård.

Figur 51. Huvudentrén till Vrångö nya kyrkogård är utförd med en överbyggnad i form av en klockstapel. Detta ger båda kyrkogårdarna en mycket specifik karaktär.

Figur 52. Bilden visar den norra sträckningen av muren runt Vrångö nya kyrkogård. Muren är utförd av fältsten vilket ger muren en förhållandevis ålderdomlig karaktär.

GRAVAR AV KULTURHISTORISKT VÄRDE

Stadsmuseet pekade 1999 ut ett antal gravar med kulturhistoriskt värde på Vrångö gamla kyrkogård.

Enligt utdrag ur gravregistret i maj 2017 äger Göteborgs kyrkogårdsförvaltning fyra kulturgravar på Vrångö gamla kyrkogård. De är återtagna av kyrkogårdsförvaltningen efter att gravrätten av olika anledningar upphört, och kallas i registret för kulturgravar. De har i enlighet med riktlinjer som angetts i den kulturhistoriska inventeringen 1999 inte återupplåtits till nya ägare eftersom risken då finns att man förlorar kontrollen över det kulturhistoriska värdet.

Enskilda kulturgravar

Nedan följer inventeringsresultat över de fyra gravar som i kyrkogårdsförvaltningens register benämns kulturgravar. Karaktär, kulturhistoriskt värde och status samt skick har beaktats. Förutom skadeinventering har syftet varit att precisera det kulturhistoriska värdet och se över beståndet för att erhålla en rimlig beståndsnivå möjlig att förvalta.

ORDLISTA

Autentiskt

Någon byggnadsdel eller material som är äkta, eller genuint.

Stiliserad

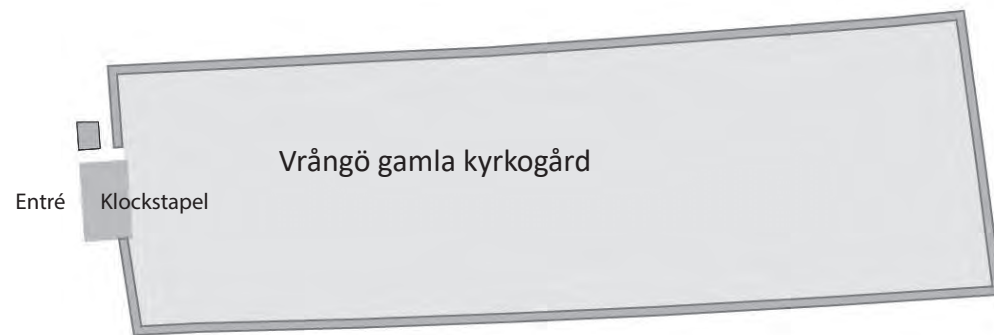
Stilisering är en konstnärlig bearbetning där det typiska framhävs ofta genom att förenkla motivet. Inom konst sker stilisering vid skapande av symboler och också i vissa mer traditionella konstverk.

Volut

Volut är en snäck- eller spiralliknande arkitektonisk detalj, som påträffas dels som ornament på olika kapitältyper, i synnerhet på det joniska kapitalet, dels som byggnadsdel i fasader, som exempelvis på en så kallad volutgavel.

Figur 53. Volut.

Figur 54. Kyrkogårdens utbredning.

45001 00011

Kvarter 1, grav 11 45001 00011

Gravanordning i granit, högrest gravvård som är finhuggen och har en polerad framsida. Den svagt rundbågade livstenen är förankrad i en sockel av granit. Livstenen är utsmyckad med ett försänkt ankare. Gravanordningen har stenram med ett smidesräcke.

Mästerlotsen Jonas Grandin f. 4/6 1857 d. 9/12 1933, Hustrun Sofia f. 12/1 1863 d. 8/3 1945, Familjegrav

Kulturhistorisk status

Gravanordningen är tidstypiskt utförd med god kvalitet vad gäller material och hantverksmässigt utförande. Angivande av yrkestitel med havs/lotsanknytning är av socialhistoriskt värde. Graven bör kvarstå som kulturgrav.

Skick och åtgärdsbehov

Livstenen är i gott skick med en del påväxt av larvar. Smidesstaketet rostar och har påväxt av alger. Stenramen har massiv påväxt av lavar och mossor. Varsam rengöring av sten och ram. Staketet bör rostskyddsbehandlas och målas.

Material	Omgärdning	Ytbearbetning	Text-/dekorbearbetning
Granit	Stenram, järnstaket	Polerad, finhuggen	Försänkt

45001 00012

Kvarter 1, grav 12 45001 00012

Gravanordning utförd i diabas bestående av en rundbågad stående livsten. Inskriptioner och utsmykningsdetaljer är förhöjda och polerade. Inskriptionsytan i form av en oval omsluts av ett kors och växtornamentik.

Alma Constansia Vallin f. 15/7 1894 d. 29/7 1931

Kulturhistorisk status

Gravanordningen är tidstypiskt utförd med god kvalitet vad gäller material och hantverksmässigt utförande. Graven bör kvarstå som grav viktig för kulturmiljön och utgör ett gott exempel på gravanordningar från denna tid. Stenens något högresta utförande är viktig för kyrkogårdens karaktär. Den gravsatta är möjligen syster till den som vilar i grav nr 21.

Skick och åtgärdsbehov

Gravanordningen bör rengöras varsamt på plats.

Material	Omgärdning	Ytbearbetning	Text-/dekorbearbetning
Diabas		Polerad, finhuggen	Upphöjd, polerad

45001 00021

Kvarter 1, grav 21 45001 00021

Gravanordning utförd i diabas bestående av en rundbågad stående livsten. Inskriptioner och utsmykningsdetaljer är förhöjda och polerade. Inskriptionsytan i form av en oval omsluts av ett kors och växtornamentik.

Karl Sigfrid Vallin f. 15/2 1890 d. 29/11 1918 S MSN 2 924

Kulturhistorisk status

Gravanordningen är tidstypiskt utförd med god kvalitet vad gäller material och hantverksmässigt utförande. Graven bör kvarstå som grav viktig för kulturmiljön och utgör ett gott exempel på gravanordningar från denna tid. Stenens något högresta utförande är viktig för kyrkogårdens karaktär. Den gravsatte är möjligen bror till den som vilar i grav nr 12.

Skick och åtgärdsbehov

Gravanordningen bör rengöras varsamt på plats.

Material	Omgärdning	Ytbearbetning	Text-/dekorbearbetning
<i>Diabas</i>		<i>Finbuggen, polerad</i>	<i>Upphöjd, polerad</i>

Kvarter 1, grav 101 45001 00101

Gravanordning i granit, högst gravvård med finslipad yta. Livstenen har ett svagt rundbågat avslut som flankeras med två stiliserade voluter. Som dekoration finns en kransomgärdat ankare flankerat av två stjärnor. Gravanordningen har stenram med ett smidesräcke. På gravytan finns lösa dekorationer i form av fiskenätskylor av glas.

Fyrmästaren Teodor Klint f. 19/2 1860 d. 1934, Hustrun Amanda f. 3/11 1862 d. 4/7 1895, Hustrun Olivia f. 25/2 1863 d. 1945

Kulturhistorisk status

Gravanordningen är tidstypiskt utförd med god kvalitet vad gäller material och hantverksmässigt utförande. Smidesstaket är ovanliga och av stort kulturhistoriskt värde. Angivande av yrkestitel och utsmyckningar med havsanknytning är av socialhistoriskt värde. Graven bör kvarstå som kulturgrav.

Skick och åtgärdsbehov

Livstenen är i gott skick med en del påväxt av larvar och mossor. Smidesstaketet rostar och har påväxt av alger. Stenramen har massiv påväxt av mossor. Varsam rengöring av sten och ram. Staketet bör rostskyddsbehandlas och målas.

Material	Omgärdning	Ytbearbetning	Text-/dekorbearbetning
<i>Granit</i>	<i>Stenram, järnstaket</i>	<i>Finslipad, polerad</i>	<i>Upphöjd, polerad</i>

45001 00101

RIKTLINJER

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Omgivningar

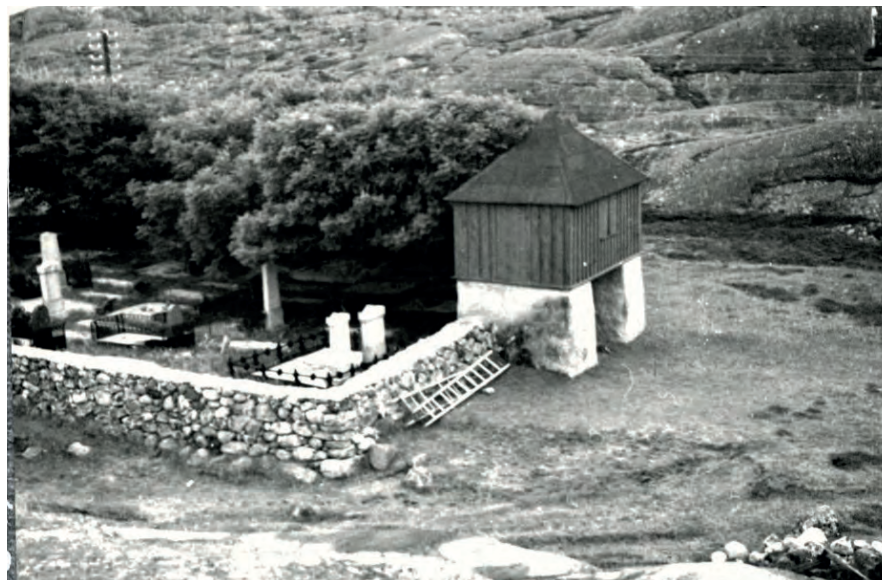
Vrångös båda kyrkogårdar är av högt kulturhistoriskt värde. De har båda en välbevarad och enkel karaktär och deras läge ute på utmarken är typiskt för skärgårdsområdet. Klockstaplarna som finns bevarade på båda kyrkogårdarna verkar vara uppförda enligt lokala traditioner. En liknande byggnad finns även på Donsö kyrkogård, vilket bidrar till kyrkogårdarnas arkitekturhistoriska värde.

Figur 55. Bild tagen från nordväst på Vrångö gamla kyrkogård. Båda kyrkogårdarnas karaktär är idag starkt påverkad av omgivande växtlighet. Det skiljer sig mycket från det historiskt karga landskap vi ser på äldre bilder.

Figur 56. Båda kyrkogårdarna är uppförda på ett liknande sätt. Detta förstärker bilden av en lokal byggnadstradition.

Figur 57. En bild tagen från ungefär samma punkt som bilden ovan, år 1943, visar ett landskap med ett helt annat uttryck. På denna tid var också den planerade växtligheten mycket viktig för kyrkogårdens karaktär. Klockstapeln på den nya kyrkogården syns tydligt i bakgrunden.

Karaktär

Vrångö gamla kyrkogård manifesterar på flera sätt en äldre kyrkogård uppförd i skärgården. Dess begränsade utbredning, enkelt uppförda murar, karaktäristiska klockstapel och äldre gravanordningar bildar en kyrkogårdsmiljö med hög autenticitet som är av högt socialhistoriskt-, konstnärligt- och arkitekturhistoriskt värde.

Vrångö nya kyrkogård visar på flera kulturhistoriskt intressanta inslag. Dess existens speglar öns fortsatta utveckling och därmed behovet av ökat utrymme för gravar. Den har fått näst intill identisk utformning, som Vrångö gamla kyrkogård, vilket är av arkitekturhistoriskt värde då de lokala traditionerna lever vidare. Den forntida labyrinten som finns i kyrkogårdens södra del visar på en kontinuitet av mänsklig närvaro i området.

Yrkeskategorier

Kyrkogårdarnas närhet till havet avspeglar sig i de yrkestitlar som återfinns på gravstenarnas inskriptioner. Detta förhållande förstärks ytterligare på Vrångö nya kyrkogård där det också finns två minnesmärken som satts upp för omkomna fiskare. Detta är av socialhistoriskt värde.

Äldre gravvårdar

De äldre gravanordningarna på Vrångö gamla kyrkogård har ett högt kulturhistoriskt värde. De visar på kyrkogårdens höga ålder och ger med yrkestitlarna en socialhistorisk aspekt då kyrkogården ligger havsnära.

Flera järnstaket finns bevarade på Vrångö gamla kyrkogård. Järnstaket är utpekade av Riksantikvarieämbetet som särskilt kulturhistoriskt värdefulla och ska bevaras.

De fristående stenarna som finns uppställda på Vrångö gamla kyrkogård visar på ett tydligt sätt kyrkogårdens höga ålder och de har ett högt kulturhistoriskt värde.

Växtlighet

Kyrkogårdarna saknar, eller har mycket begränsad planerad växtlighet. Detta karaktärsdrag är vanligt på de små enkla kyrkogårdarna i skärgården. Den växtlighet som finns är av hög ålder och viktig för Vrångö gamla kyrkogårds karaktär och ska bevaras så långt det är möjligt.

Figur 58. Klockstapeln på Vrång gamla kyrkogård är mycket karaktärsskapande och bidrar till kyrkogårdens arkitekturhistoriska värde.

Figur 59. Vrångö nya kyrkogård har ingen planerad växtlighet, ett karaktärsdrag värt att bevara.

RIKTLINJER

GAMLA OCH NYA KYRKOGÅRDEN

- Om en gravanordning har tillfallit kyrkogårdsförvaltningen av skäl enligt Begravningslagen 7 kap och gravanordningen är uppförd före år 1910 ska graven övervägas som kulturgrav.
- De högresta stenar som finns bevarade är viktiga för Vrångö gamla kyrkogårds historiska karaktär. De bör bevaras som kulturgrav eller som grav viktig för kulturmiljön.
- Gjutjärnsstaket på äldre gravar ska bevaras och vårdas. Återlämnas gravplatsen ska graven upprättas som kulturgrav.
- Äldre gravanordningar som inte skyddas enligt ovan bör företrädesvis återanvändas.
- Vid anläggandet av nya gravplatser vid Vrångö gamla kyrkogård ska detta ske i kistgravsformat och de ska placeras utifrån det övriga kvarterets befintliga struktur.
- Kyrkogårdarnas planform och gångsystem är kulturhistoriskt värdefullt och ska bevaras.
- Växtligheten runt kyrkogårdarna har växt sig tät och hög under ett 50-tal år. Kyrkogårdarnas omgivning var tidi-

gare mer präglad av karga, kala klippor. Kyrkogårdarnas närhet till havet var då mycket tydlig då havet syntes från kyrkogårdarna. De ansträngningar som nyligen genomfördes med gallring av träd vid Vrångö gamla kyrkogård ner mot havet är av stort värde.

Omgivande växtlighet bör hållas nere i anslutning till kyrkogårdsmurarna så att kyrkogårdarna kan upplevas i sin helhet.

- Murarna kring kyrkogårdarna och entréer med tillhörande grindar och klockstaplar är viktiga för kyrkogårdarnas historiska karaktär. Klockstaplar, grindar, entréer och murar har högt kulturhistoriskt värde och ska bevaras.
- På den gamla kyrkogården finns en samling med äldre stenar som ställts upp vid kyrkogårdens norra mur. Denna samling innehåller stenar av betydande ålder. Samlingen har stor betydelse för förståelsen för kyrkogårdens höga ålder och ska bevaras.

- På den nya kyrkogården finns en fornlämning i form av en labyrint. Fornlämningen har ett högt kulturhistoriskt värde och ska vårdas och bevaras. Det skulle höja det pedagogiska värdet om en informationsskylt sätts upp, vilken kan öka förståelsen för lämningen och den historiska kontinuitet som fornlämningen ger upphov till. Innan åtgärder utförs ska länsstyrelsen kontaktas då åtgärderna i sig kan vara tillståndspliktiga.

Figur 60. En informationsskylt om labyrinten skulle öka dess pedagogiska värde. Informationen skulle också bidra till att förstärka bilden av platsens historiska kontinuitet.

Figur 61. De äldre gravstenarna som står uppställda längs den norra muren på den gamla kyrkogården har ett högt kulturhistoriskt värde och ska bevaras.

FÖR FRAMTIDEN

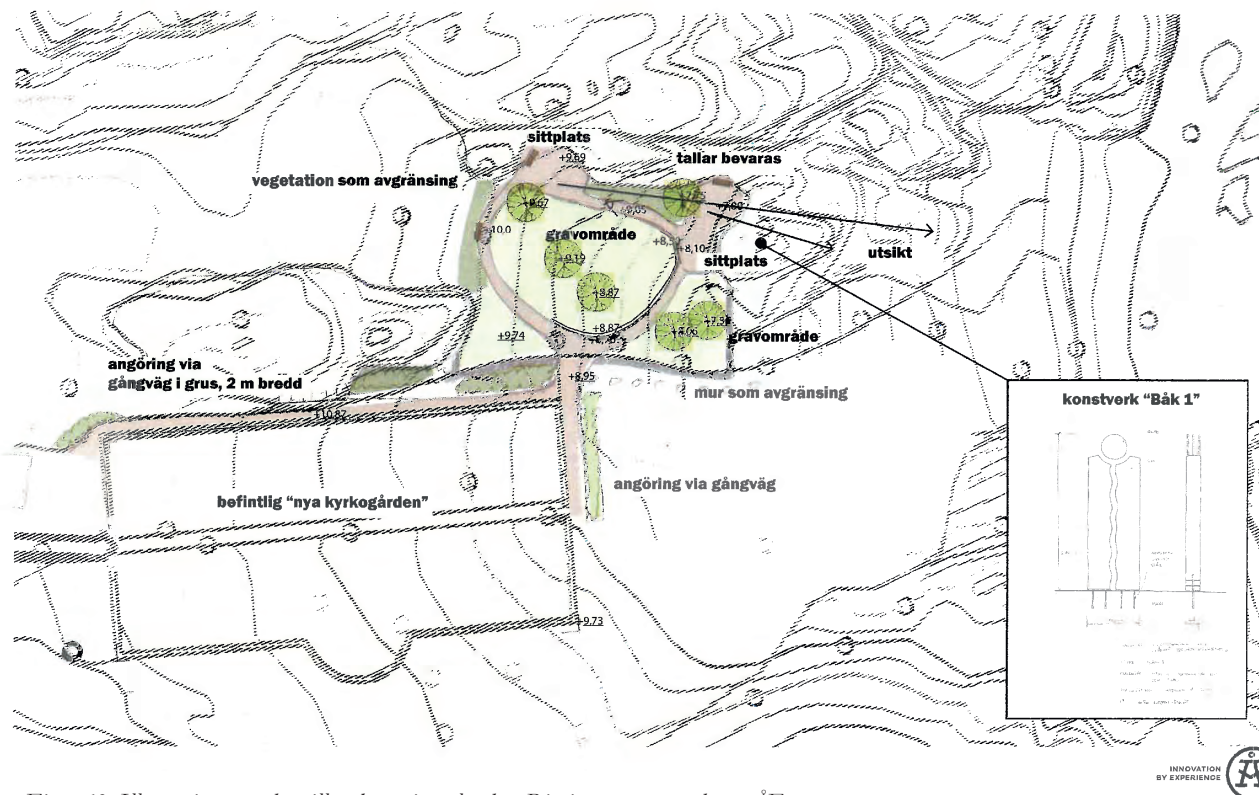
Minneslund

Vid den nya kyrkogården planeras det för en minnelund. Området ska ligga direkt nordöst om kyrkogårdsmuren. Platsen ska iordningställas så att befintliga bergspartier och delar av befintlig växtlighet tillvaratas i gestaltningen. Ett konstverk ska pryda platsen med en bakgrund av en utblick mot havet.

Ur kulturhistorisk synvinkel är detta intressant eftersom kyrkogården kommer att fortsätta utvecklas med en ny gravform.

Figur 62. Illustration över den tilltänkta minneslund.
Illustration upprättad av ÅF.

Figur 63. Illustration över den tilltänkta minneslund. Ritningar upprättade av ÅF.

Ny organisation

Göteborgs kyrkliga samfällighet upphör som organisation vid utgången av 2017. Då bildar kyrkogårdsförvaltningen en egen organisation som fortsättningsvis kommer att förvalta kyrkogårdarna i Göteborgs södra skärgård. I samband med att den kyrkliga samfälligheten upphör kommer nya pastorat att bildas i Göteborg och den södra skärgården kommer att tillhöra det nya Västra Frölunda pastorat.